

A KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG TERÜLETFEJLESZTÉSI MEGKÖZELÍTÉSE

(The Cultural Heritage in Regional Development Approach)

CZENE ZSOLT

Kulcsszavak:

kulturális örökség regionalizmus területfejlesztés

E dolgozat a regionális tudományban eddig csak részlegesen megjelenő fogalmat, a kulturális örökséget értelmezi a terület- és vidékfejlesztés, általában a regionális politika szempontjából. Kísérletet tesz a kulturális örökség regionális szempontú meghatározására és gyakorlati szerepének vizsgálatára, egyúttal elhelyezi azt a regionális tudomány és a kapcsolódó tudományágak, szakágak viszonylatában. Kiindulópontja a térségi kulturális örökség komplex és integráló értelmezése.

Kulturális örökség és regionális tudomány

A regionalizmus jelensége a regionális kutatásokban vizsgált gazdasági-társadalmi tartalom mellett más minőségek hordozója is lehet. Ezt igazolja a vizsgálatával elsődlegesen foglalkozó, de önállóságában máig vitatott regionális tudomány határterületi diszciplína jellege, valamint a napjainkban e tudományterületen egyre hangsúlyosabban jelentkező megújítási törekvések is, melyek egyrészt e tudomány módszertani kritikáját fogalmazzák meg, másrészt ennek alapján szemléleti keretét tágítják (*Bailly-Coffey* 1994; *Rees* 1999). Nyomukban az Isard által gazdaságméleti szemlélettel megalapozott, döntően empirikus elemzésekre és bonyolult matematikai modellszemléletre épülő regionális tudomány a kvantitatív gazdasági jelleg felől a környezet és az ember problémái felé nyitó elméleti és kritikus analízis felé halad, amely jobban integrálja a társadalomtudományokat (*Benko* 1999). Ennek keretében egyrészt mind több oldalról merül fel a más tudományágakkal, illetve módszereikkel való analógiák kutatása, alkalmazása (*Nemes Nagy* 1994), a kapcsolódási lehetőségek révén pedig az interdiszciplináris megközelítés igénye, melyek a regionalizmus jelenségét is tágabb összefüggésrendszerbe helyezik. Ehhez kapcsolódik egy másik szempont, ami a megújítási kezdeményezésekben is felbukkan, s amely a *kultúra* területiségben és regionális fejlődésben betöltött rendkívül fontos szerepének felismerésén alapul. A kulturális tényezők eszerint a gazdasági teljesítményt és fejlődést, ezáltal a térségi versenyképességet közvetlenül befolyásolják, ezért fontosak mint telepítési tényezők (*Dziembowska-Kowalska-Funck* 2000), mint innovációs miliő (*Shefer-Frenkel* 1998), mint közvetlen gazdasági tevékenység (*Scott* 1997). A kultúra és a gazdaság közötti kapcsolatrendszer ugyanakkor ennél sokrétűbb (*Danielzyk-Wood* 2001), s ebben elsősorban a kultúra meghatározó szerepe érvényesül. Ezáltal a regionális fejlődés történelmileg és kulturálisan is meghatározott (*Henriques-Thiel* 2000). E szemléletbővülés egyfelől a társadalmi minőségi tényezők elemzésbe vonásával a regionális tudományt módszertanilag is

továbbfejleszti (Roberts–Stimson 1998), másfelől olyan további kutatásokat készít elő – többek közt a globalizációval összefüggésben –, amelyek távlatilag a regionális politikák általános elveinek felülvizsgálatához is elvezethetnek (Bartke 1999). Ebbe a keretbe illeszkedik a *kulturális örökség* – mint a világban alapvetően jelen lévő és a regionalizmusban is érvényesülő sokszínűség hordozója – regionális fejlődésben betöltött szerepének vizsgálata és értelmezése.

A kulturális örökség fogalmi megközelítése

A regionalizmus jelenségében területi viszonylatban is megjelenő sokszínűség révén ugyanis minden térség egy sajátos *egyediséget* hordoz, amely megkülönböztető jelleggel a tér és az idő dimenziójában egyaránt jelen van, a térben pedig horizontálisan és vertikálisan is megjelenik. Ennek az egyediségnek a legfőbb vonása, hogy soha nem ismétli önmagát. Még az egymást leginkább közelítő struktúrákban, mintázatokban is csak nagyfokú önazonosságot, de sohasem azonosságot lehet felfedezni. Mivel ez az egyediség az anyagi világban, a természetben, a társadalomban és a gazdaságban egyaránt jelen van, egyszerre anyagi, társadalmi és gazdasági természetű. Ennek az egyediségnek egy sajátos szeletét ragadja meg a regionális tudomány akkor, amikor a térségek esetében a helyi miliőt, a belső erőforrásokat, illetve általában a lokalizációt vizsgálja (Porter 1990; Rechnitzer 1998; Hines 2000). Mivel azonban e területi egyediség a maga komplexitásában nehezen megragadható, a területi kutatások általában valamely elemét ragadják ki, egyben e tudományterület jelenlegi vizsgálati irányait is kijelölve. Ezek a regionális gazdaságtan, a térszervezés és strukturálás, a területi interakciók, a regionális fejlődés és politika (Benko 1999), s mellettük sok más földrajzi, gazdasági, társadalmi szempont, melyek szerepének, ellentmondásainak, kérdésfeltevésének döntő szerepe van a regionális tudomány mai vitatott megítélésében. Szerepe van abban is, hogy a regionális kutatások gyakran igen erős leegyszerűsítésekre épülnek, miközben a területi egyediség nem szűkíthető le valamely tényező hatására, hanem a térben jelen lévő valamennyi hatótényező együttes hatásának eredője. Ha ezt az eredőt nemcsak gazdasági vagy társadalmi, hanem általános, komplex megközelítésben vizsgáljuk, s vele egy térség, tájegység, térszerkezeti egység egyediségét – ha nem is a maga teljességében, de legalább azt közelítve – meg kívánjuk ragadni, akkor a *kulturális örökség* fogalmához jutunk el.

A kulturális örökség ugyanis magában hordozza egy térség, s az ott élő közösség legáltalánosabb jellemzőjét: a *kultúrát*, miközben mégsem azonos vele. A kultúra ugyanis a mindennapi társadalmi érintkezés formarendje, értékek, normák, magatartásformák együttese, amelyet a társadalom a mindenkori viszonyformáival együtt alakít ki (Bánlaky 1996). Tulajdonképpen az ember viszonya az objektivációk általa teremtett világával: vagyis az ember által alakított természettel, a létrehozott tárgyi világgal, a technikai-termelési eljárásokkal és fogyasztási szokásokkal, a közösség és a társadalom struktúráival, az életmóddal, valamint a mindezek alapjául szolgáló ismeretekkel, tudással, normákkal, szimbólumokkal, tehát a tudományokkal, művé-

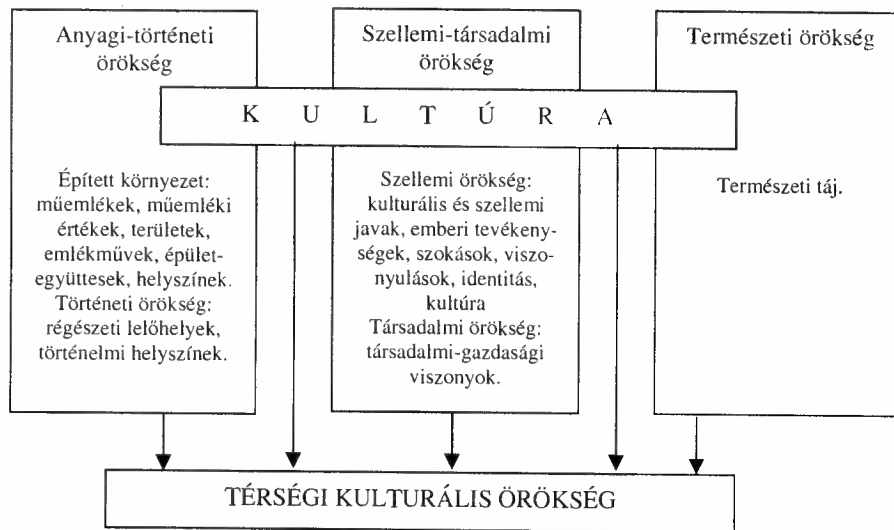
szetekkel, erkölccsel, vallással, hittel, az emberek mindennapi beállítódásával és magatartásával (Vitányi 1997). S mivel a kultúra a kultúrát is alakítja, valamint rendelkezik bizonyos önszabályozó képességgel, amely révén – állandóan átalakulva, változva – fenn képes maradni, természetében olyan, mint egy élő organizmus (Gunda 1987). Ebben az értelemben beszélhetünk a kultúra ökológiájáról, amely a kultúrát mint kulturális környezetet és folyton változó sokféleséget értelmezi (Ligacsov 1987). Mint ilyen hagyomány is, melyet folytonos halmozódás, egyfajta mozgó stabilitás jellemez (Gunda 1987). A kultúra e halmozódó hagyomány jellege által válik örökséggé, s lesz az egyértelműen társadalmi képzetű kultúránál átfogóbban értelmezhető kulturális örökség része.

A kulturális örökség ugyanis amellet, hogy tartalmilag is több a kultúránál, minőségében is más. Értelmezését nehezíti, hogy a kultúrához hasonlóan a kulturális örökségnek sincs pontos definíciója. Az UNESCO kulturális örökségnek a történelmi, művészeti vagy tudományos szempontból egyetemes értékű emlékműveket, épületegyütteseket és helyszíneket tekinti (UNESCO... 1972). A 2001-ben elfogadott, a kulturális örökség védelméről szóló magyarországi törvény (2001. évi LXIV. törvény) a kulturális örökséget hazánk múltjának és jelenének pótolhatatlan, egyedi és meg nem újítható forrásaként, a nemzeti és az egyetemes kultúra elválaszthatatlan összetevőjeként említi, s a régészeti érdekű területekben, régészeti emlékekben és lelőhelyekben, ezek védőövezeteiben, a műemlékekben, műemléki értékekben és területekben, valamint a kulturális javakban definiálja. Megállapítja, hogy a nemzet egészének közös szellemi értékeit hordozza, s azáltal, hogy a terület- és településfejlesztés, terület- és településrendezés, környezet-, természet- és tájvédelem és az ezzel kapcsolatos beruházások tervezését védelmével összhangban kell végezni, feladatokat fogalmaz meg e szakágak, benne a területfejlesztés számára is. Ez alapján a kulturális örökség az elfogadás előtt álló Országos Területrendezési Tervben is helyet kapott, amely az örökséget a műemlékekben, épületekben, hidakban, területekben, városképekben, történelmi központokban, falvakban, településekben, történelmi földépitményekben és tájban határozza meg (Országos Területrendezési Terv–Egyeztetési Munkaanyag 1999). Mindez tovább erősíti azt a szemléleti változást, amely a kulturális örökség korábban gyakran csak a műemlékvédelemre, illetve a hagyományőrzésre szűkülő fogalmát folyamatosan tágítva azt a területfejlesztés számára is értelmezhető újabb és újabb szférákra terjeszti ki. Ebben központi elemmé az örökség válik, amely általános, mindent magában foglaló jellegéből adódóan kapja a kulturális jelzöt (Czene 2002). A kulturális örökség így nem a kultúra öröksége, hanem olyan komplex örökség, amelyet a kultúra tart össze, amely leginkább a kultúra felől ragadható meg. E hangsúlyváltásnak megfelelően a területi kutatásokban is az örökség fogalma kerül előtérbe, egy önálló szakterületet, az örökségföldrajzot is megalapozva (Graham–Ashworth–Turnbridge 2000). Ez az örökség tágon értelmezve egy, az adott társadalmi csoportra a múltból maradt reliktum (Hornyák 2001), ami kiterjed a kulturális, építészeti, természeti örökség és az emberi tevékenységek, szokások egészére (Cros Kárpáti 1998). E tág fogalmon belül két fontos ág jelenik meg, a szellemi és az anyagi történelmi örökség, melyek

közül előbbi a legszélesebb körben egy ember vagy embercsoport által felhalmozott és birtokolt szellemi javak, értékek, viszonyulások egészét jelenti, benne az identitást, míg utóbbi elsősorban az épített környezet emlékeit és értékeit (Hajdú 2000). Emellett a kulturális örökséggel szoros kapcsolatban van a *természeti örökség*, amely mint táj annak hordozója is (Dornachi Kiáltvány 2001). Ebből adódóan a kulturális örökséget nagyfokú helyhez kötöttség jellemzi (Dower 1999), adott tájhoz, közösséghez más elemekkel, más formában, más hatásokkal, azaz mindig *egyedi jegyekkel* kötődik, ezáltal is hordozva a térség egyediségét. Területi sűrűsödése alapján térségi összefüggérendszerként is értelmezhető, melynek egyes rétegei térségi kapcsolatrendszert képeznek, lehetővé téve a térinformatikai feldolgozást is (Máté 1999).

I. ÁBRA

A kulturális örökség területfejlesztési szempontú megközelítése
(The Cultural Heritage in Regional Development Approach)

Forrás: Saját szerkesztés.

A területhez is köthető örökség fogalmának központi eleme tehát a múlt, s ezáltal az örökség is elsősorban a múlt viszonylatában értelmezhető. Ugyanakkor mégsem tekinthető csak statikus kategóriaként az eddigi történések és értékek lezárt halmozatának, hanem olyan *dinamikus tényező*, amely a jelenben is hat, érvényesül. Összefüggésbe hozható a társadalmi-gazdasági tér konfigurációjának szerkezetével, ami bizonyos folyamatok eredményeként alakul ki, s kiindulópontja a további fejlődésnek. Csak egy adott pillanatban stabil, dinamikus rendszer, amely állandóan tovább formálódik (Tóth-Trócsányi 1997), elemeit pedig a kulturális örökség komplex jelensége is magába integrálja. A kulturális örökség ezzel az integráló jellegével van tehát jelen a területi egységek *Bartke* által vázolt szerkezeti sémájában, amely a társadalmi lét meghatározó tényezőit – feltételeit és összetevőit – és a közöttük lévő

lehetséges kapcsolatokat modellezi¹ (Bartke 1999). Területfejlesztési szempontból ezek alapján a területi tényezőket integráltan megjelenítő kulturális örökség leginkább úgy határozható meg, mint egy térséghez folyton halmozódva hozzáánvó kulturális, társadalmi és gazdasági jelenségek komplex együttese (1. ábra).

A tudományos és a szakmai elemzések a kulturális örökség e komplexitásából elsősorban az érték-jelleget emelik ki, amelyet védeni, vagy a fejlesztésben hasznosítani szükséges. E megközelítés szerint a kulturális örökség a fejlődés dinamikus eleme (Cros Kárpáti 1998), amit mint erőforrást ki kell aknázni (Dower 1999), ami által tulajdonosai előnyre tehetnek szert, vagy ledolgozhatják öröklött hátrányaikat (Kovács–Molnár–Farkas 2000). A kulturális örökség így a terület- és vidékfejlesztési gyakorlatban a térségi versenyképesség egyik fontos eszköze (Máté 2000). Ebből a szemléletből bontakozik ki az örökségföldrajz folyamatosan fejlődő ága, amely szerint az örökséget a piac részévé kell tenni (Hornýák 2001). Az örökség e fogalomrendszerben átalakul, s nem más, mint a múlt és annak jelenkori használata közti kapcsolat, illetve a múlt jelenkori közszükségleti cikként való használata, egy árucikk, amelyet azért hoztak létre, hogy a jelenkori fogyasztást kielégítsék (Ashworth 1991; Hornýák 2001).

Egy térség, illetve az ott élő közösség kulturális öröksége összességében azonban ennél sokrétűbb. Vannak elemei, amelyek mint érték és erőforrás valóban a térség versenyképességét, sikerét, az általános értelemben vett fejlődését alapozzák meg. Az előző megközelítések szerint ezek egyaránt lehetnek kulturális, társadalmi, gazdasági, szélesebb értelmezésben természeti tényezők, melyek tartalmuknál fogva az örökség pozitív tartalmú elemeit képviselik. Vannak azonban olyan elemei is – általában a kedvezőtlen irányú társadalmi folyamatok, jelenségek és közvetlen-közvetett következményeik –, amelyek a fejlődést hátráltatják, nehezítik, egy térség fejlődését tartósan visszahúzzák, a kibontakozást ezáltal halmozódva gátolják – ezek az örökség negatív tartalmú elemei. A szentesi kistérség esetében az örökség pozitív elemei például a fejlett mezőgazdálkodási kultúra, az oktatási bázis, a kastélyok, a megmaradt népi építészeti együttesek, tágabb értelemben a táji értékek, a kiváló termőföldek, a termálvízkincs, negatív elemei pedig a megbomlott közösségi élet, a bizalomhiány, a tőkehiány, a falvakban tapasztalható pályázati inaktivitás (Czene 2002). A kulturális örökség e megközelítés szerint tehát egy térség vagy közösség múltjának, jelenének valamennyi elemét és azok valamennyi következményét hordozza. A benne fellelhető pozitív és negatív tartalmú és hatású tényezők viszonyában természetesen összefüggés van, mely alapján e két tényezőcsoport viszonyaként vizsgálható a kulturális örökség minősége, illetve állapota is. Az örökség minőségét a pozitív és negatív tényezők nagyobb vagy kisebb szerepe, erősebb vagy gyengébb hatása határozza meg; eszerint, ha egy térségben a pozitív elemek hatása erősebb, akkor fejlődésében sikeres, míg ha a negatív tartalmú elemek dominálnak, az fejlődésében elmaradáshoz, zavarhoz vezet. Az örökség minősége eszerint nem térségi összehasonlításra épülő értékítéleten nyugvó minőség, hanem a térségben ható tényezők viszonyrendszere. Ez a viszony, s vele a minőség a kulturális örökség dinamizmusából adódóan folyamatosan változik, pozitív és

negatív irányban is. Ennek viszonylatában értelmezhető például a kulturális örökség minőségvesztése, s az ellentmondásos fejlődés, azaz a sikeres térségekben is jelentkező problémák, illetve az elmaradottabb térségek értékei, erőforrásai is leképezik ezt. Az örökség *állapota* is erre a dinamizmusra vezethető vissza, ha ugyanis az örökség pozitív tartalmú elemei minőségükben jelentősek és hatóképességüket sem veszítették el, akkor a térség kulturális öröksége élő, működő, míg ellenkező esetben holt örökségként fejlesztési erőforrást nem, vagy csak újratерemítés után jelenthetnek. Erre alapozva megfogalmazható egy olyan feltevés is, hogy a kulturális örökség állapota és a térség fejlődőképessége között *közvetlen összefüggés* van, azaz azok a térségek, amelyek kulturális öröksége élő és gazdag, sikeresebbek a társadalmi-gazdasági fejlődésben, mint azok, amelyek öröksége bármilyen szinten is sérült. Ez az összefüggés kimutatható például a gazdasági és a kulturális innovációk, illetve a helyi identitás viszonylatában (*Le Galés* 1999). Területfejlesztési szempontból a kulturális örökség szerepe, jelentősége leginkább ebben ragadható meg.

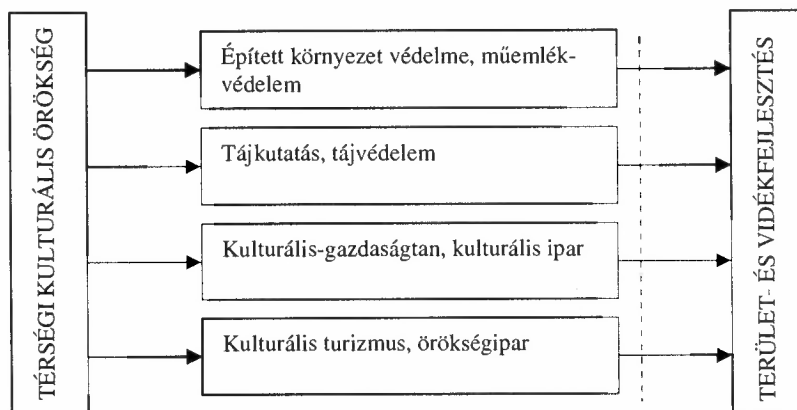
A kulturális örökség szakági megközelítései

Mindennek szerteágazó gyakorlati vonatkozásai nemcsak a területfejlesztés, hanem más tudományterületek, illetve szakágak elemzéseiben is megjelennek (2. ábra). Leghangsúlyosabban a műemlékvédelemben, általában az *épített örökség* védelmében, ahol mindezt jogszabályok is rögzítik, és a szaktudomány is definiálja. Eszerint az épített örökség két részből áll: az építészeti örökségből, amely az épített örökség építészeti alkotásként értékelhető része, azaz értékkel bíró védett, vagy arra érdemes egyedi objektumok összessége, illetve a települési örökségből, amely az épített környezet települési értékeinek összessége, azaz az objektumok térbeli összefüggései, az ezekben megnyilvánuló településkép, valamint a település kialakulásában szerepet játszó történeti, emberi és gazdasági összefüggések tárgyiasult emlékei (*Máté* 2001). Más rendszerezés szerint az épített környezetnek nemzetközileg, országosan, illetve helyileg elismert kulturálisörökség-értékei lehetnek, s a potenciális – azaz a nem azonosított, védelemben nem részesülő – örökségrész ezen túl is jelentős. Ezen értékek a városokban és a falvakban egyaránt előfordulhatnak, s ez önálló vizsgálati szempontként is megjelenik a történeti városok fejlesztésében (*Rácz* 2000; *Máté* 2001), illetve a falumegújításban (*Orosz* 1999). Mindkét irányzat középpontjában ma már az integrált értékvédelem áll, amely mint fejlesztési koncepció a meglévő épített örökség hasznosításán alapszik, s fontosságot tulajdonít a rendelkezésre álló épületállományban rejlő fizikai, gazdasági és kulturális potenciálnak (*Rácz* 2000). Ez a szemléleti megújulás nyilvánul meg az épített környezet és a táj mint természeti, történeti és kulturális tényező kapcsolatának változó hangsúlyú értékelésében is, amely a tájra vonatkozó vizsgálati szempontoknak egyre nagyobb teret ad (*Horváth* 2001). E Franciaországban és más európai országokban – különösen a műemlékekben, táji és természeti értékekben gazdag vidékeken – egyre terjedő szemlélet szerint egy tájnak, egy építménynek nem önmagában, hanem a társadalmi elismerés, a közösség megbecsülése révén van

értéke (Cros Kárpáti 1998). E megközelítés alapozza meg a *tájkutatást* mint önálló vizsgálati területet, amely a tájra komplex társadalmi és gazdasági kapcsolatrendszerében és kulturális történetiségében tekint. Benne a táj természeti és kulturális értékek hordozója, ember és természet kapcsolatának kifejezője, amely egyedi arculatával és értékeivel a regionális identitás lényeges eleme (Konkolyné Gyuró–Cros Kárpáti 2001). A szűkebb megőrzés helyett ezáltal a tájkutatásokban is az a sokrétűséget hangsúlyozó értékvédelem és tájkultúra kerül előtérbe, amely több európai dokumentumban is megjelenik (*Rurális Térségek...* 1998; *Dornachi Kiáltvány* 2001), s amely szemléletében a táj történetiségét a tájjövőképpel kapcsolja egybe.

2. ÁBRA

A kulturális örökség tudományos és szakági megközelítései
(The Scientific and Professional Fields Approaches of Cultural Heritage)

Forrás: Saját szerkesztés.

A kultúrát a térbeliséggel összefüggésbe hozó tudományág a *kulturális földrajz*, amely a kulturális infrastruktúra területi problémáinak és a népesség kulturáltságának regionális különbségeivel foglalkozik a földrajzi, illetve általánosságban a társadalmi-gazdasági környezet viszonylatában (Tóth–Trócsányi 1997). A kultúrát más szempontból vizsgáló rendkívül erőteljes kutatási irányzat a *kultúra-gazdaságtan*, amely a kulturális örökséggel is összefüggésben a kultúra gazdasági szerepét és hasznosítási lehetőségeit elemzi (Towse 1997). E megközelítés szerint a kulturális javak is ugyanolyan gazdasági javak, mint az ipar, a mezőgazdaság vagy egyéb szolgáltató ágazatok termékei (Petró 2002), melyek piacán kulturális vállalkozások szerepelnek, köztük a kulturális örökség megőrzésével foglalkozó intézmények, például könyvtárak, múzeumok (Daruka 2002). E gazdasági szempontú irányzat a kultúrát mint stratégiai fejlesztési eszközt elemzi (Sjoholt 1999), kiemelve a kultúra és a gazdaság közötti összefüggéseket, elsősorban a városok viszonylatában vizsgálva a kultúra gazdaságfejlesztésben és gazdasági stabilitásban játszott növekvő szerepét, illetve a regionális kulturális identitással való kapcsolatát (Shields 1999; Henriques–Thiel 2000). E megközelítés szerint a kultúra a mai kor

folyamatos társadalmi és gazdasági átrendeződése, melyben az újjáéledő regionalizmus viszonylatában még inkább a városok versenyhelyzetét erősítő szereppel bír (*Le Galés* 1999). Mindezzel kapcsolatban felmerül a gazdasági haszon és az értékmegőrzés ellentmondása. Ennek egyesítésére tesz kísérletet a *kulturális turizmus*, amely egyaránt megjelenik a vidékfejlesztésben (*Rurális Térségek...* 1998; *Dower* 1999; *Hajdú* 2000), a műemlékvédelemben (*Rácz* 1998), az örökségföldrajzban (*Ashworth* 1991; *Graham–Ashworth–Turnbridge* 2000) és önállóan is (*Kulturális Turizmus...* 1999). Benne a gazdasági haszonra való törekvés mellett fontos cél, hogy általa a köztudatban erősödjön a múlt értékei megőrzésének fontossága, a kulturális örökség, valamint az épített és természeti környezet iránti megbecsülés, ezeken keresztül pedig az identitástudat (*Rácz* 1998). Az ehhez kapcsolódó *örökségföldrajzi megközelítés* a gazdasági hasznot előtérbe állítva az örökséget mint iparágat elemzi, amelynek más gazdasági tevékenységekhez hasonlóan az a célja, hogy piacképes termékeket hozzon létre. Ez alapján definiálja az örökségi terméket, amelyet egy-egy speciális igényekkel fellépő vásárlói csoportnak teremtenek meg (*Ashworth* 1991; *Hornyák* 2001).

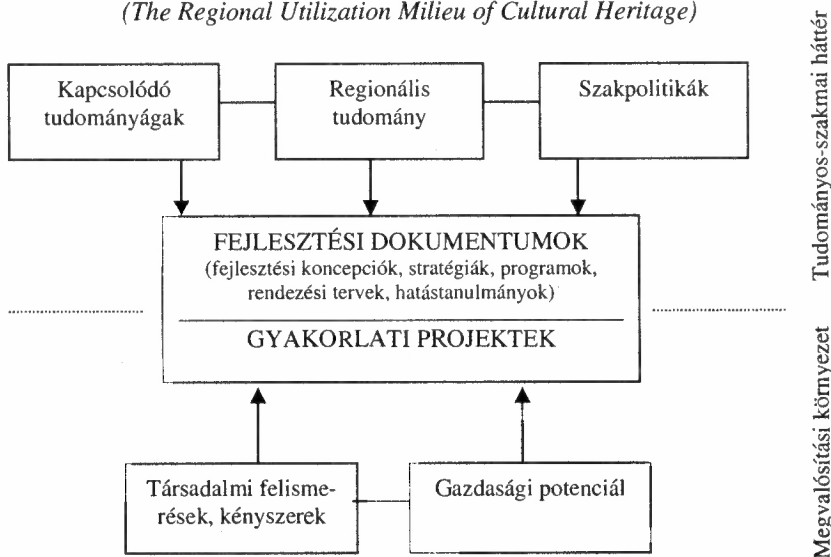
A kulturális örökség a terület- és vidékfejlesztési gyakorlatban

A kulturális örökség értelmezési lehetőségeit, ennek irányait, lehetséges gyakorlati szerepét kijelölő fenti szakági megközelítéseket *térségi összefüggésrendszerben* tudományos oldalról leginkább az interdiszciplinaritásra épülő *regionális tudomány*, gyakorlati oldalról pedig a *terület- és vidékfejlesztés*, általában a regionális politika integrálhatja. Ennek megfelelően az elméleti értelmezéseken és kutatásokon túl a kulturális örökség változó, de egyre növekvő súllyal van jelen a terület- és vidékfejlesztési gyakorlatban. Ennek alapvetően két oldala van: egyrészt a térségfejlesztési stratégiák, általánosan a *fejlesztési dokumentumok* a kulturális örökséget mint fejlesztési alapot, erőforrást, értéket szerepeltetik, amely a térség társadalmi-gazdasági helyzetében betöltött szerepén túl nagyon gyakran a fejlesztési prioritásokban, célokban, programokban, programelemekben is megjelenik. Legmagasabb szinten „Az európai területi fejlődés távlatai” című dokumentumban szerepel, amely a területfejlesztés három alapelvének egyikeként említi a természeti és kulturális örökség kezelését és fejlesztését (*ESDP* 1999). Helyet kapott az *Országos Területfejlesztési Konceptióban*, amely térszerkezeti jövőképében első helyen fogalmazza meg Magyarország kulturális örökségét és azzal összefüggésben az ország lehetséges regionális szerepkörét (*Országos Területfejlesztési Konceptió* 1998). A vidékfejlesztés területén, az Európai Unió SAPARD támogatási programjának felhasználását meg alapozó országos *SAPARD terv* önálló intézkedésként rögzíti a falufejlesztést és -felújítást, a vidék tárgyi és szellemi örökségének védelmét és megőrzését (*Magyarország SAPARD terve...* 2000), s ehhez kapcsolódva pénzügyi eszközként szerepel a SAPARD rendelet, illetve a vidékfejlesztési céllelőirányzat támogatási jogcímei között is. Az *Országos Területrendezési Terv* tervezete alapelveként rögzíti a kulturális örökség és az új környezetalakítás harmonikus egységét, a védelem és érvénye-

sülés érdekében pedig bevezeti a kulturális örökség érzékenységi övezeti rendszerét, melyben fokozottan érzékeny és érzékeny övezeteket állapít meg az ország egész területére (Máté 1999; Országos Területrendezési Terv... 1999). Várható, hogy mindez fokozatosan a regionális, a megyei és a települési rendezési tervekben is megjelenik. Ehhez kapcsolódó lényeges momentum, hogy a kulturális örökségről szóló törvény egyes esetekben – például a településfejlesztési koncepció elkészítésekor – örökségvédelmi hatástanulmány készítését írja elő. Ezekhez igazodva a kulturális örökség regionális, megyei és kistérségi szinten is növekvő szerephez jut a legtöbb területfejlesztési koncepcióban és stratégiai programban, illetve agrárstruktúra- és vidékfejlesztési stratégiai programban. Komplexitása miatt azonban önálló fejlesztési célként vagy programként ritkán fogalmazódik meg, hanem vagy szemléletében hatja át a térségi fejlesztési stratégiákat, vagy hivatkozott erőforrásként szerepel. Kistérségi szinten kiváló példa rá a szentesi kistérség területfejlesztési koncepciója, amely szemléletében és tartalmában is középpontba állítja a térségi kulturális örökséget² (Szentesi Kistérség... 2001; Czene 2002).

3. ÁBRA

A kulturális örökség térségi hasznosításának környezete
(The Regional Utilization Milieu of Cultural Heritage)

Forrás: Saját szerkesztés.

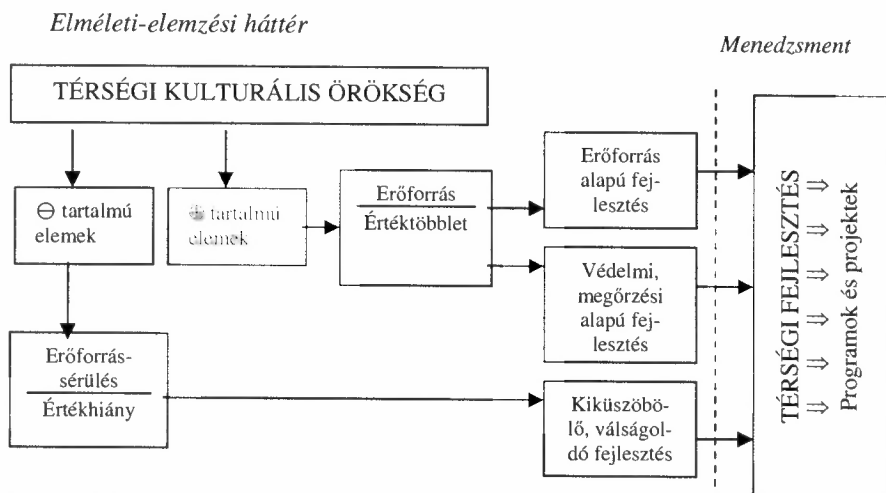
Emellett egyre több *fejlesztési projekt* épül közvetlenül a kulturális örökség hasznosítására, s így az a gyakorlati fejlesztésben, végrehajtásban is nagy szerephez jut. Nemzetközi viszonylatban erre példa a térségi turizmust és marketinget a kulturális örökség köré szervező, megyei szintű „Katárország” program Franciaországban³ (Le Pays Cathare 2001). Hazai példája többek között a Csesztregelő Történelmi Aktívpark Csesztregen⁴ (Ferencz 2001), a helyi kézművességet integráló Kézművesek Tanyája Jászszentlászlón⁵ (Ónodi 1995), vagy a fenti szentesi kistérségi példá-

hoz igazodva az előbbieknél kisebb léptékű nagymágocsi Helytörténeti Múzeum létrehozása⁶ (Czene 2002). Emellett nagyon sok fejlesztési projekt, ami közvetlenül nem kapcsolódik a kulturális örökséghez, azzal valamelyik elemében mégis összefüggésbe hozható. Mindezek együttesen a kulturális örökség térségi felhasználásának, *hasznosításának környezetét*, viszonyrendszerét is megmutatják (3. ábra).

A legtöbb fejlesztés ezek alapján aszerint is értékelhető, hogy *hogyan viszonyul* az adott térség kulturális örökségéhez: figyelmen kívül hagyja, épít rá, magában foglalja, vagy kifejezetten annak hasznosításán alapul. Ez összefüggésbe hozható a kulturális örökség minőségét és állapotát meghatározó pozitív és negatív tartalmú örökségi elemekkel, s ez alapján felvázolható a kulturális örökség *területfejlesztési viszonyrendszere* is (4. ábra). Ennek keretében a legtöbb térségi, illetve a térségben megvalósuló, a közösséget érintő fejlesztés a kulturális örökség e pozitív és negatív tartalmú összetevői szerint is meghatározható. Az örökség pozitív hatótényezői erőforrást jelentenek, és érték többletet hordoznak, melyet egyaránt kell fejleszteni és védeni – ez alapján erőforrás alapú, illetve védelmi, megőrzési alapú fejlesztésről beszélhetünk. Az örökség negatív hatótényezői erőforráshiányként, sérülésként, értékhiányként jelentkeznek, amelyek oldására kiküszöbölő, válságoldó fejlesztések szükségesek. A legtöbb terület- és vidékfejlesztési stratégia, program tartalmaz ilyen jellegű, e szempontok szerint besorolható fejlesztéseket.

4. ÁBRA

A kulturális örökség területfejlesztési viszonyrendszere
(The Regional Development Relation SHEME of Cultural Heritage)

Forrás: Saját szerkesztés.

Attól függően, hogy ezek a fejlesztések közvetlenül e három kategóriához köthetők-e, vagy a kulturális örökség hasznosítását komplex módon foglalják magukba, felvázolható egy olyan *mátrix* is, amelyben a különböző típusú fejlesztések ebben az összefüggésrendszerben vizsgálhatók (5. ábra). Ezek alapján a térségi fejlesztési

projektek infrastrukturális-épített környezeti, társadalmi-közösségi, gazdasági, illetve táji-környezeti – vagy akár más szempontok szerinti – kategóriái egyidejűleg a kulturális örökség viszonylatában meghatározott kategóriákkal is egybevetethők, s ezáltal alkalmasak a térségi fejlesztések kulturális örökségre gyakorolt hatásának, illetve fordítva, a kulturális örökség terület- és vidékfejlesztési programokat, projekteket meghatározó szerepének elemzésére. Az előzőekben említett franciaországi „Katárország” program e szempontok szerint egy, a mátrix valamennyi elemét átfogó komplex projekt, míg a nagymágocsi Helytörténeti Múzeum elsősorban védelmi-megőrzési alapú társadalmi-közösségi fejlesztés.

5. ÁBRA

*A kulturális örökség területfejlesztési alkalmazásának mátrixa
(The Matrix of Regional Development Application of Cultural Heritage)*

	Infrastrukturális, épített környezeti fejlesztés	Társadalmi- közösségi fejlesztés	Gazdasági fejlesztés	Táji, környezeti fejlesztés
Erőforrás alapú fejlesztés				
Védelmi, meg- őrzési alapú fejlesztés	Komplex fejlesztés			
Kiküszöbölő, válságoldó fejlesztés				

Forrás: Saját szerkesztés.

A kulturális örökség területi szempontú vizsgálata mindezek alapján *szemléletileg és módszertanilag* is a regionális kutatások egyik új, hangsúlyos iránya lehet. Elméleti kiindulópontjai, szakági kapcsolatai, közvetlen gyakorlati vonatkozásai és alkalmazásai a regionális tudomány interdiszciplináris értelmezését erősítik. Elemzése hozzájárulhat a térségi sajátosságok alaposabb feltárásához, a regionális problémák mélyebb megismeréséhez, s a fejlesztési politikák hatékonyságának növeléséhez is. Mindezek által olyan *új szemponttal* gazdagíthatja a területi kutatásokat, magát a regionális tudományt, illetve a terület- és vidékfejlesztési gyakorlatot, amely szélesebb megalapozottságukat és szemléleti – módszertani továbbfejlesztésüket biztosítja.

Jegyzetek

- ¹ E modellben Bartke 1-től 7-ig szintekbe rendezve a következő tényezőket veszi figyelembe: 1. Természeti környezet, 2. Művi környezet, 3. Társadalom, 4. Gazdaság, 5. Életmód, 6. Értékrend, 7. Eszmék.
- ² A szentesi kistérségi koncepció mellett, hogy tartalmában és módszertanában követi a jogszabályi előírásokat, szemléletében teljesen új. Kiindulópontja a jelenlegi állapot megfogalmazásán túl a térség helyzetének folyamatszerű megértése és bemutatása, melyben rendkívül fontos szerephez jut a térségi kulturális örökség elemzése.
- ³ A „Katárország” program a LEADER programból finanszírozott, Franciaországban is rendkívül újszerű fejlesztési program, amelyet az Aude megyei önkormányzat koordinál. A programot védjegy védi, s ezt a védjegyet kiterjesztik minden olyan termékre és szolgáltatásra, amely bekapcsolódik ebbe. Alapja

a kora középkorban e területen élt katór rend öröksége, amelyet pápai parancsra, mint eretnek rendet számoltak fel. Megmaradt azonban számos értékes műemlék, várak, települések, templomok – s ezekre építve kíván a megyei önkormányzat a kulturális turizmus keretében komplex térségi fejlesztési programot megvalósítani. A program települési önkormányzatokat, vállalkozásokat, intézményeket, civil szervezeteket fog össze, tevékenységben lefedi a gazdaságot (helyi termékek, turizmus), a társadalmat (identitástudat, közösségfejlesztés, partnerség), a természeti és épített környezet megővését.

- ⁴ A projekt a PHARE Credo program keretében valósult meg Csesztregen, szintén a kulturális turizmus területén. Jurtá, tömészházak, parasztházak, helyi mesterségek várják itt a látogatókat.
- ⁵ A projekt az idegenforgalmi célú bemutatáson kívül a helyi kézműves társadalom összefogását, ezáltal a kézművesség erősítését is célozza.
- ⁶ A projekt hármast szolgál: a kulturális örökség megőrzését, a lakosság helyi identitásának erősítését a helytörténeti gyűjtéssel és kiállítással, az épített környezet védelmét az egykori Károlyi-birtok uradalmi intézői házában felújításával, valamint gazdaság- és idegenforgalom-fejlesztést a vendégszobák kialakításával. A projekt a vidékfejlesztési célelőirányzat támogatásával valósul meg.

Irodalom

2001. évi LXIV. törvény a kulturális örökség védelméről.
- Ashworth, G. (1991) *Heritage Planning, Conservation as the Management of Urban Heritage*. Rijksuniversiteit, Groningen.
- Bailey, A.S.–Coffey, W.J. (1994) Regional Science in Crisis: A Plea for a More Open and Relevant Approach. – *Papers in Regional Science*. 1. 3–14. o.
- Bánlaky P. (1996) Új „társadalmi szerződés” szükségessége a kultúrában. – Striker S. (szerk.) *A kultúra szerepe a változó világban*. Országos Tudományos Konferencia. Magyar Művelődési Intézet, Budapest. 69–71. o.
- Bartke I. (1999) A globalizáció regionális vetületei (A területi kutatások újabb szférái). – *Tér és Társadalom*. 4. 1–16. o.
- Benko, G. (1999) *Regionális tudomány*. Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest.
- Cros Kárpáti Zs. (1998) Az örökség társadalmi szerepe és felhasználása a területfejlesztésben – két borvidék, Champagne és Tokaj összehasonlító vizsgálata. – *Falu Város Régió*. 5. 18–22. o.
- Czene Zs. (2002) Kulturális örökség a Szentesi Kistérségben. – *Falu Város Régió*. 4. 9–13. o.
- Danielczyk, R.–Wood, G. (2001) On the Relationship Between Cultural and Economic Aspects of Regional Development: Some Evidence from Germany and Britain. – *European Planning Studies*. 1. 69–83. o.
- Daruka M. (2002) Kulturális intézmények, vállalkozások működésének, termelésének, költségeinek sajátosságai. – Daubner K.–Horváth S.–Petró K. (szerk.) *Kultúra-gazdaságtani tanulmányok*. Aula Kiadó, Budapest. 52–75. o.
- Dornachi Kiáltvány (2001) – *Műemlékvédelem*. 5. 318–320. o.
- Dower, M. (1999) Az örökség mint erőforrás. – *A falu*. 2. 77–85. o.
- Dziembowska, K.–Kowalska, J.–Funck, R.H. (2000) Cultural activities as a location factor in European competition between regions: Concepts and some evidence. – *The Annals of Regional Science*. 1. 1–12. o.
- ESDP: *European Spatial Development Perspectives* (1999) European Communities, Brussels.
- Ferencz Gy. (2001) Európa megsejtése. Helyszínrajz időben, térben. – *Falu Város Régió*. 10. 18–23. o.
- Graham, B.–Ashworth, G.J.–Turnbridge, J.E. (2000) *A Geography of heritage. Power, Culture, Economy*. Oxford University Press, London.
- Gunda B. (1987) Megjegyzések a kulturális ökológiáról. – Cs. Varga István (szerk.) *A kultúra ökológiája. Tanulmányok*. Új Forrás Füzetek 3. Komárom Megyei Tanács V.B. Művelődési Osztálya, Tatabánya. 143–175. o.
- Hajdú Z. (2000) A történelmi emlékek –kastélyok hasznosítása a vidékfejlesztésben. – *A falu*. 3. 61–64. o.
- Henriques, E.B.–Thiel, J. (2000) The Cultural Economy of Cities: A Comparative Study of the Audiovisual Sector in Hamburg and Lisbon. – *European Urban and Regional Studies*. 3. 253–268. o.
- Hines, C. (2000) *Localization. A global Manifesto*. Earthscan, Nagy-Britannia.
- Hornyák E. (2001) Az örökségföldrajzi tevékenység lehetőségei a területi folyamatok alakításában. – *Falu Város Régió*. 4. 12–15. o.
- Horváth B. (2001) Műemlékvédelem és történeti táj: Műemlékvédelmi Világnap. Miskolc, 2001. április 18. – *Falu Város Régió*. 4. 16–17. o.
- Konkolyné Gyuró É.–Cros Kárpáti Zs. (2001) Új urbanitás, új ruralitás Európában. Vázlatos ismertető az Európa Tanács és a CNRS kollokviumáról. – *Falu Város Régió*. 2. 25–30. o.

- Kovács D.–Molnár M.–Farkas T. (2000) Hollókő felemelése és...? – *Falu Város Régió*. 10. 14–21. o.
Kulturális Turizmus Nemzetközi Chartája – International Charta on Cultural Tourism (1999) ICOMOS, Paris.
- Le Galés, P. (1999) Is Political Economy still relevant to study the culturalization of cities? – *European Urban and Regional Studies*. 4. 293–302. o.
- Le Pays Cathare* (2001) Comité Départemental du Tourisme de l'Aude Conseil Général – Association Audoise d'Economie Monagnarde et de Développement Local, Carcassonne.
- Ligacsov D.Sz. (1987) A kultúra ökológiája. – Cs. Varga István (szerk.) *A kultúra ökológiája. Tanulmányok*. Új Forrás Füzetek 3. Komárom Megyei Tanács V.B. Művelődési Osztálya, Tatabánya. 5–20. o.
- Magyarország SAPARD terve 2000–2006* (2000) Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium, Budapest.
- Máté Zs. (1999) A kulturális örökség mint térségi összefüggérendszer. – *Falu Város Régió*. 6. 3–8. o.
- Máté Zs. (2000) Megőrzés és konfliktus a kulturális örökség térségi rendszerében. – *Falu Város Régió*. 8. 31–35. o.
- Máté Zs. (2001) A városszerkezet mint műemlék. Az építészeti és települési örökség egysége és különbözősége. – *Falu Város Régió*. 6. 6–9. o.
- Nemes Nagy J. (1994) A társadalom területi vizsgálata. – Rechnitzer J. (szerk.) *Fejezetek a regionális gazdaságtan tanulmányozásához*. MTA Regionális Kutatások Központja, Győr–Pécs. 9–22. o.
- Ónodi G. (1995) Kézművesek Tanyája Jászentlászló, Békásparti dűlő. – Kovács T. (szerk.) *A mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig. III. Falukonferencia*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs. 363–364. o.
- Orosz B. (1999) Az épített örökség védelmének szerepe a falumegújításban Magyarországon. – *Falu Város Régió*. 6. 9–13. o.
- Országos Területfejlesztési Koncepció* (1998) Az Országgyűlés 35/1998. (III.20.) OGY határozata az Országos Területfejlesztési Koncepcióról.
- Országos Területrendezési Terv* – Egyeztetési Munkaanyag (1999) VÁTI Kht., Budapest.
- Petró K. (2002) A kulturális javak gazdasági jellemzői. – Daubner K.–Horváth S.–Petró K. (szerk.) *Kultúra-gazdaságtani tanulmányok*. Aula Kiadó, Budapest. 16–32. o.
- Porter, M.E. (1990) *The Competitive Advantage of Nations*. Macmillan, London-Basingstoke.
- Rácz J. (1998) A kulturális örökség hasznosítása és menedzselése, kapcsolata a turizmussal Angliában – egy tanulmányút tapasztalatai. – *Falu Város Régió*. 1. 5–11. o.
- Rácz J. (2000) Integrált értékvédelem és szerepe a településfejlesztés stratégiai tervének alakításában. Kétlépcsős training program holland–magyar szakmai csoport vezetésével. – *Falu Város Régió*. 2. 13–15. o.
- Rechnitzer J. (1998) *Területi stratégiák*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- Rees, J. (1999) Regional science: From crisis to opportunity. (Reserach notes and comments) – *Papers in Regional Science*. 1. 101–110. o.
- Roberts, B.–Stimson, R.J. (1998) Multi-sectoral qualitative analysis: a tool for accessing the competitiveness of regions and formulating strategies for economic development. – *The Annals of Regional Science*. 4. 469–494. o.
- Rurális Térségek Európai Chartája (1998) – *Falu Város Régió*. 8. 26–30. o.
- Scott, A.J. (1997) The Cultural Economy of Cities. – *International Journal of Urban and Regional Research*. 2. 323–339. o.
- Shefer, D.–Frenkel, A. (1998) Local milieu and innovations: Some empirical results. – *The Annals of Regional Science*. 1. 185–200. o.
- Shields, R. (1999) Culture and the Economy of Cities. – *European Urban and Regional Studies*. 4. 303–311. o.
- Sjoholt, P. (1999) Culture as a strategic development device: the role of "European Cities of Culture", with particular reference to Bergen. – *European Urban and Regional Studies*. 4. 339–346. o.
- Szentesi Kistérség Területfejlesztési Koncepciója* (2001) Árpád Kistérségfejlesztő Önkormányzati Egység. Programkoordinátor: Czene Zs. Szentes.
- Tóth J.–Trócsányi A. (1997) *A magyarság kulturális földrajza*. Pro Pannonia Kiadó, Pécs.
- Towse, R. (ed.) (1997) *Cultural economics: The Arts, the Heritage and the Media Industries*. Vol. I-II. Edward Edgar, Cheltenham.
- UNESCO Convention for the Protection of the World Cultural and Natural Heritage* (1972) UNESCO, Paris.
- Vickerman, R. (1994) Regional Science in Crisis? A European View. – *Papers in Regional Science*. 1. 33–36. o.
- Vitányi I. (szerk.) (1997) *A magyar társadalom kulturális állapota. Az 1996-os országos vizsgálat zárójelentése*. Maccenas Kiadó, Budapest.

THE CULTURAL HERITAGE IN REGIONAL DEVELOPMENT APPROACH

ZSOLT CZENE

The multi-coloured character is one of the basic incidents of the world, which is always inequality and variety at the same time. Regionalism and territoriality essentially is a spatial outward form of this multi-coloured quality in the social levels. All the regions represent a specific individuality by means of this multi-coloured character, which not only economic or social difference, but complex unique quality. We can apprehend this mostly in the regional cultural heritage. This paper attempts to abstractly define the cultural heritage in regional respect and to examine its practical role. Namely the cultural heritage is complex and dynamic incident, and its quality and state – the relation of its positive and negative factors – have an extremely influence on developing of a region, so they are one of the important resources of the spatial competitiveness. Accordingly research of this appears in more specialized branches of science and professional fields, so in the protection of monuments and built environment, in the research of country and landscape, in the cultural economics, in the cultural tourism, in the heritage industry. But in spatial coherency it can be integrated by the regional science in theory, and by the regional and rural development, generally the regional politics in practice. Relying upon these findings the management of the cultural heritage is one of the three basic principles of the European regional development politics, which is included in the European, national, regional and small regional development plans and documents, too, and utilization of which more and more development projects are based on. This paper after the theoretical approach illustrates several empirical examples, underlines that research of cultural heritage in spatial aspect may be one of the new, stressed turns of the regional researches equally in approach and methodology.